

Wittgensteinista, Wittgenstein-tutkimuksesta ja wittgensteinilaisuudesta

Timo Koistisen teos *Kontemplatiivinen filosofia: Wittgensteinilaisen uskonnonfilosofian näkökulmia* ilmestyi Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran julkaisemana vuonna 2014. Mutta mitä on wittgensteinilainen filosofia ja mitä tekemistä sillä on Wittgensteinin kanssa? Kysymys on kaikkea muuta kuin suoraviivainen. Filosofian maailmassa Wittgensteinin tuotanto, joka voidaan jakaa karkeasti varhaiseen ja myöhäiseen, on kuin Vanha ja Uusi testamentti, joiden ympärille on muodostunut lukuisia tulkintaperinteitä, jopa tunnustuskuntia. Näiden edustajat keskustelevat ja kiistelevät tekstien, niiden hengen ja kirjaimen, oikeasta tulkinnasta usein mustasukkaisestikin vartioiden omaa oikeuttaan toimia oikean wittgensteinilaisuuden apostoleina. Tässä katsauksessa kartoitan lyhyesti wittgensteinilaisuutta ja Wittgenstein-tutkimusta ja sitä, kuinka Koistisen kirja tähän kenttään sijoittuu.

WITTGENSTEININ FILOSOFIAN TULKINTAPERINTEISTÄ

Suomalaisille filosofian harrastajille Ludwig Wittgenstein (1889–1951) on tuttu ajattelija. Yksi syy tähän on suomalainen filosofi Georg Henrik von Wright, joka ystäväystyi Wittgensteinin kanssa osal-

listuttuaan tämän luennoille Cambridgessa vuonna 1939 ja joka myöhemmin toimi Wittgensteinin seuraajana Cambridgen yliopiston filosofian professorina. Vaikka von Wrightin oma filosofinen työ ei kohdistunut ensisijaisesti Wittgensteinin filosofiaan, hänen perinpohjainen työnsä yhtenä Wittgensteinin kirjallisen jäämistön perijöistä ja toimittajista yhdessä Elisabeth Anscomben ja Rush Rheesin kanssa on tehnyt hänestä Wittgenstein-tutkimuksen merkkihahmon. Von Wrightin klassikoksi muodostunutta teosta *Explanation and Understanding* (1971) voidaan myös hyvällä syyllä pitää Wittgensteinin ajatuksiin nojaavana ja niitä edelleen kehittäväänä työnä. Toinen keskeinen vaikuttaja Suomen Wittgenstein-harrastuksessa oli Erik Stenius, jonka Wittgensteinin varhaista filosofiaa käsittelevä teos ilmestyi jo vuonna 1960 yhtenä ensimmäisistä *Tractatus Logico-Philosophicus* -teosta (1921) käsittelevistä kommentaareista. Edelleen huomion arvoisessa teoksessaan Stenius ehdottaa, että *Tractatusta* pitäisi lukea Immanuel Kantin filosofian perinteen jatkajana: kun Kant pyrki löytämään kokemuksen välttämättömät ehdot ja rajat, varhainen Wittgenstein pyrkii löytämään vastaavat rajat mielekkäälle kielelle.¹ Kansainvälisesti tunnet-

tuja suomalaisia Wittgenstein-tutkijoita ovat olleet myös Jaakko Hintikka ja Lars Hertzberg. Hintikka pureutuu Wittgensteinin filosofian systemaattisiin ja formaaleihin aspekteihin analyttisen filosofian välinein. Hertzbergin lähestymistapa puolestaan on sukua Rush Rheesin, Peter Winchin ja D. Z. Phillip-sin edustaman Swansean koulukunnan filosofoinnin tavalle. Juuri Swansean koulukunnan wittgensteinilaisuus on Koistisen kirjan otsikossa mainittua wittgensteinilaisuutta.

Myös angloamerikkalaisessa maailmassa Wittgensteinin filosofiaa on lähestytty monista keskenään erilaisista näkökulmista. Wittgensteinin kieltä koskevat käsitykset vaikuttivat vahvasti analyttisen perinteen muotoutumiseen. Wittgensteinin *Tractatus*essa esittämä näkemys kielestä vaikutti voimakkaasti loogisen positivismiin kehittymiseen, ja hänen myöhäisfilosofiansa esiin nostamat teemat puolestaan olivat vaikuttamassa niin kutsutun arkikielen filosofian syntyyn. Systemaattisesta näkökulmasta Wittgensteinin ajatuksia ovat sittemmin soveltaneet esimerkiksi Saul Kripke, Michael Dummett ja Crispin Wright. Kuten Kripken vaikutusvaltaisen teoksen *Wittgenstein on Rules and Private Language* (1982) ”Kripkensteinina” tunnettu keskushahmo osoittaa, keskeisenä kysymyksenä ei tällöin niinkään pidetä sitä, mitä Wittgenstein itse asioista ajatteli. Kripke itsekin luonnehtii lähestymistapaansa todeten: ”Niinpä käsillä olevaa työtä ei pitäisi ajatella Wittgensteinin tai Kripken argumentin selityksenä, vaan pikemminkin Wittgensteinin argumenttina sellaisena kuin Kripke sen ymmärsi, sen asettaessa hänelle ongelman.”² Systemaattisen tarkastelun tavoite on pikemminkin nähdä, kuinka Wittgensteinin esittämiä ajatuksia voidaan lukea ja soveltaa suhteessa analyttisen filosofian perinteestä kohoaviin ongelmiin.

Toisaalta Wittgensteinin omat näkemykset ovat olleet laajan skolaarisen tutkimuksen kohteena. Tällöin huomio kiinnittyy siihen, mitä Wittgenstein itse todella tarkoitti ja pyrki usein vaikeaselkoisilla huomautuksillaan ajamaan takaa. Tämän Anscomben (1959), Steniuksen (1960) ja Max Blackin (1964) aloittaman lähestymistavan kenties pisimmälle vietyä edustajana voidaan pitää Gordon Bakerin ja Peter Hackerin analyttistä kommen-

taarisarjaa, joka käy läpi Wittgensteinin tuotantoa lähes lause lauseelta ja esittää kattavan tulkinnan tämän ajattelun kehityksestä. Wittgensteinin uskonnonfilosofiaa ovat samassa hengessä tutkineet esimerkiksi John Hyman, Severin Schröder ja Genia Schönbaumsfeld.³ Analyttisesti suuntautuneen Wittgenstein-tutkimuksen perinteeseen voidaan katsoa kuuluvan myös Reijo Työrinon tutkimus *Uskon kielioppi* (1984). Bakerin ja Hackerin monumentaalista työtä ei ole kuitenkaan tervehditty pelkästään ilolla, vaan tietyissä Wittgenstein-tutkimuksen piireissä siitä on suorastaan tullut taantumuksen ja dogmaattisuuden malliesimerkki.

Kolmas, edellisistä metodisesti poikkeava lähestymistapa Wittgensteinin filosofiaan on niin kutsuttu uuswittgensteinilainen tai terapeutinen luenta, josta on 2000-luvun alusta alkaen tullut yhä vaikutusvaltaisempi Wittgenstein-tutkimuksen laji. Tämän lukutavan edustajat, kuten Cora Diamond, James Conant, Burton Dreben sekä lähestymistapaansa radikaalisti muuttanut Gordon Baker asettuvat vastustamaan perinteistä Wittgenstein-tulkintaa ja korostavat Wittgensteinin filosofian terapeutista luonnetta.⁴ Wittgensteiniin vedoten he esittävät, että filosofiassa ei ole tarkoitus esittää yleispäteviä väitteitä tai argumentteja, vaan filosofiset ongelmat pitää nähdä yksilöiden sekaannuksina, jopa tiedostamattomien halujen, intohimojen ja ennakkoluulojen ilmentyminä.⁵ Filosofian tehtävä on auttaa yksilöllisten sekaannusten hälvenemisessä.

Wittgensteinin uskonnonfilosofiaa ovat uuswittgensteinilaisesta näkökulmasta tarkastelleet esimerkiksi Diamond ja Anat Biletzki.⁶ Uuswittgensteinilainen lukutapa muistuttaa Swansean koulun filosofien työskentelyä siinä, että se vierastaa analyttiselle filosofialle ominaisten teorioiden ja systeemien rakentelua ja suuntaa huomiota esimerkiksi kirjallisuudesta löytyvään ilmiöiden partiku-

1 Stenius 1960, luku 11.

2 Kripke 1982, 5.

3 Hyman 2011; Schröder 2007; Schönbaumsfeld 2007.

4 Ks. esim. Diamond 1991; Crary & Read 2000; Baker 2004.

5 Ks. Baker 2004, 218.

6 Diamond 2005; Biletzki 2008.

laarisuuteen ja tilannesidonnaisuuteen.⁷ Hertzberg itse asiassa mainitsee uuswittgensteilaisuuden ydinahmon Diamondin Swansean koulun piiriin kuuluvana hahmona.⁸ Kuten Koistinen toteaa, terapeuttisen lukutavan puolustajat myös viittaavat Swansean koulun perinteeseen yhtenä oman tulkintansa lähtökohdaksi. Toisaalta esimerkiksi Phillips itse on korostanut, että filosofialla on myös positiivinen tehtävä pelkän negatiivisen, terapeuttisen tehtävän ohessa ja tässä suhteessa erottanut oman näkemyksensä ainakin uuswittgensteinilaisuuden radikaaleimmista muodoista.

WITTGENSTEININ FILOSOFIAN HENGESTÄ JA KIRJAIMESTA

Mitä siis tarkoittaa olla wittgensteinilainen ja millaisia ovat Koistisen kirjan otsikossa mainitut wittgensteinilaiset näkökulmat? Kuten edellä esitetyn perusteella voi arvata, vastaus riippuu sen antajasta. Hackerin edustama Wittgenstein-tutkimuksen ”ortodoksia” korostaa erilaisia kielenkäyttötapoja konstituoiivien sääntöjen kuvaamista wittgensteinilaisena filosofian menetelmänä, joka voi osoittaa yleispätevästi tiettyjen filosofisten oletusten tai teesien, kuten kartesiolaisen dualismin tai atomistis-referentialistisen kielikäsitteilyn, virheellisyyden. Steniuksen työn varaan rakentavat kantilaisen Wittgenstein-tulkinnan puolustajat taas näkevät Wittgensteinin ajattelun heijastelevan paitsi Russellin ja Fregen paaluttamaa logiikan perinnettä myös Kantin transsendentaalifilosofista, kokemuksen mahdollisuuden välttämättömiä ehtoja reflektioivaa menetelmää.⁹ Selkeimmin Wittgensteinin ajattelun kantilaisuus näkyy tämän varhaisfilosofiassa, mutta muutamat tutkijat löytävät kantilaisia sävyjä myös Wittgensteinin myöhäisfilosofiassa. Swansean koulun keskushahmot Rhees ja Phillips puolestaan nojaavat ajattelussaan Wittgensteinin myöhäisfilosofiaan. He korostavat tietynlaista filosofoimisen tapaa aitona ja oikeana wittgensteinilaisuutena ja, kuten Koistinen osuvasti kirjoittaa, ”näyttävät ajattelevan, että he tarjoavat paremman kuvauksen Wittgensteinin käsityksistä kuin tämä itse onnistui tekemään.”¹⁰

Se, että wittgensteinilaisuus ei välttämättä tarkoita Wittgensteinin ajatusten uskollista seuraamista ilmenee jo siinä, että Rush Rheesin kenties tunne-

tuin artikkeli ”Wittgenstein’s Builders” on Rheesin Wittgensteinin ajatuksiin kohdistama kriittinen kannanotto. Rheesin mukaan Wittgenstein korostaa liikaa kielen ja pelin analogiaa ja kielipelien rajoja ja unohtaa kielen varsinaisen tehtävän keskustelun mahdollistajana.¹¹ Koistisen mukaan Rheesin ja Phillipsin Wittgensteiniin kohdistama kritiikki on maltillista.¹² Itse sanoisin, että kritiikin maltillisuus on suhteellista. Perinteisen Wittgenstein-tutkimuksen näkökulmasta väite ei ole maltillinen, vaan asettaa kyseenalaiseksi koko Wittgensteinin myöhäiskauden pääteoksen *Filosofisten tutkimusten* (1953) kielikäsitteilyn.

Skolaarisemmin suuntautunut tutkija, jonka ydintavoite on ymmärtää, mihin Wittgenstein itse pyrki puhuessaan kielipeleistä, voi siis nähdä Rheesin kritiikin ja sen seuraukset hyvinkin epäwittgensteinilaisina. Esimerkiksi Herzberg on todennut, että juuri Rheesin kriittinen suhde tiettyihin Wittgensteinin myöhäisfilosofian keskeisiin ajatuksiin osoittaa tämän olevan itsenäinen ajattelija.¹³ On kuitenkin mielenkiintoista huomata, että Rheesin alun perin Wittgensteiniin kohdistama kritiikki, jonka mukaan kieltä ei pidä tarkastella sääntöjen konstituoiivien pelien joukkona, on hiljalleen muuntunut wittgensteinilaisesta ajatuksesta Wittgensteinin omaa ajattelua koskevaksi teesiksi. Nykyään on tavallista kuulla niin terapeuttisen lukutavan kuin valtavirran analyyttisen filosofiankin edustajilta, joiden lähestymistavat eroavat muuten dramaattisesti toisistaan, että myös Wittgenstein itse lopulta luopuu sääntökeskeisestä kielikäsitteilystä.¹⁴

Wittgenstein-tutkimuksen heterogeenista tilaa kuvaa, että kaikki edellä mainitut tahot ajattelevat jatkavansa Wittgensteinin työtä tämän kehittelämän filosofian menetelmän hengessä. Koistisen kirjan lukuja yhdistävä teema on juuri kysymys filosofian metodista. Johdantoluvussa Koistinen toteaa, että Swansean koulun wittgensteinilaista uskonnonfilosofiaa voidaan pitää analyyttisen filosofian suuntauksena.¹⁵ Huomautus on ymmärrettävä, mikäli analyyttinen filosofia ymmärretään anglo-amerikkalaisen filosofian synonyyminä: Rheesin, Phillipsin ja Winchin työ rakentuu kiistatta brittiläisen filosofian perinteen varaan. Toisaalta heidän edustamansa filosofoinnin tapa ei ole tyyppillistä

analyyttistä filosofiaa, jota määrittää käsiteanalyysi, yleispäteviksi tarkoitettut argumentit ja luonnontieteen arvostus myös filosofian mallina.

Koistinen itsekin toteaa, että esimerkiksi ”Phillipsin arvio nykyisen analyttisen uskonnonfilosofian tilasta on erittäin synkeä”.¹⁶ Phillipsin mukaan vaikkapa Richard Swinburnen foundationalistinen evidentialismi, jonka mukaan teismi ja keskeinen osa kristillistä teologiaa voidaan oikeuttaa objektiivisiin rationaalisuuskriteereihin nojaten, on uskonnonfilosofiassa kestävä lähestymistapa, suorastaan skandaali.¹⁷ Yksi Koistisen kirjan ansioista on, että se tarjoaa lukijalleen aineksia analyttisen ja wittgensteiniläisen lähestymistavan erojen pohdintaan. Vaikka Koistisen pääasiallinen teema on Swansean koulun uskonnonfilosofia, luvussa 2 luodaan katsaus myös nykyiseen uskonnonfilosofiaan sellaisena kuin sitä analyttisen perinteen piirissä harjoitetaan. Koistinen myös analysoi Wittgensteinin omia uskonnollisia erimielisyyksiä koskevia huomautuksia niin episteemisen logiikan välineistöllä kuin suhteessa Martin Kuschin tiedon sosiologiaa koskeviin käsityksiin ja on tällä tavoin itse luomassa yhteyksiä Wittgensteinin filosofian ja analyttisen menetelmän välille.

Koistisen mukaan Swansean koulu ei ole opillinen koulukunta. Pikemminkin koulun edustajia yhdistää Wittgensteinin ”työn henki”, joka ilmenee muun muassa varauksellisessa asenteessa ”tieteestä mallinsa ottavaan filosofiaan”.¹⁸ Voidaan kuitenkin kysyä, että mikäli, Koistista lainaten, ”kysymys filosofian luonteesta on läsnä kaikilla filosofisen tutkimuksen aloilla”, mikä lopulta erottaa työn hengen, omaksutun filosofoinnin tyylin tai metodin opillisista kysymyksistä.¹⁹ Filosofian historian näkökulmasta sitoutuminen tiettyyn menetelmään on opillinen kannanotto silloinkin, kun valittua filosofian menetelmää mainostetaan erityisen epädogmaattisena. Kuten uskonnon piiristä helposti löytyvät esimerkit osoittavat, oikeaan ”henkeen” vetoaminen voi väärin käytettynä olla varsin dogmaattinen ja vaarallinen lyömäase. Koistinen toteaa aivan oikein, että korostamastaan ideologisesta ja uskonnollisesta neutraaliudesta huolimatta Phillipsin käsitys filosofiasta on normatiivinen: mikä tahansa filosofinen menetelmä ei tule kyseeseen.²⁰

ONKO FILOSOFIALLA POSITIIVISTA SISÄLTÖÄ?

Joka tapauksessa on totta, että Swansean koulun anti-naturalistinen näkemys filosofian luonteesta palautuu Wittgensteinin omiin näkemyksiin. Niin varhaisessa kuin myöhäisessä työssään Wittgenstein korostaa filosofisen tutkimuksen olevan laadullisesti erilaista kuin luonnontieteellinen tutkimus. *Traktatuksessa* Wittgenstein toteaa, että ”sanana ’filosofia’ täytyy merkitä jotakin, mikä on luonnontieteiden yläpuolella tai alapuolella, mutta ei niiden rinnalla”.²¹ *Filosofisissa tutkimuksissa* sama ajatus toistuu: ”Oli oikein sanoa, että tarkastelumme eivät voisi olla tieteellisiä tarkasteluja – – Emmekä saa esittää minkäänlaista teoriaa. Tarkasteluissamme ei saa olla mitään hypoteettista. Kaikki *selittäminen* on poistettava ja pelkän kuvaamisen on tultava sen sijaan.”²² Yhtenä wittgensteinilaisuuden tunnusmerkkinä voidaan pitää juuri naturalismin kritiikkiä, joka myös yhdistää kaikkia edellä kuvattuja Wittgenstein-tutkimuksen suuntauksia.

Wittgensteinilaista filosofian menetelmää koskeva näennäinen yksimielisyys kätkee kuitenkin alleen eroja, jotka paljastuvat, kun negatiivisen, luonnontieteen mallin hylkäävän lähestymistavan rinnalle etsitään positiivista kannanottoa siitä, mitä filosofian harjoittamisen pitäisi olla. Tavanomainen wittgensteinilainen vastaus korostaa filosofian tehtävää käsitteellisten sekaannusten selvittäjänä. Tähän päästään kuvaamalla kielenkäytön tosiasiallisia

7 Koistinen 2014, 13 ja 53.

8 Herzberg 2012, 2.

9 Esim. Kannisto 1986; Glock 1996; Moore 1997 & 2013; Nordmann 2007; Appelqvist 2012, 2013 & 2016.

10 Koistinen 2014, 15.

11 Rhees 1959–1960.

12 Koistinen 2014, 15.

13 Hertzberg 2012, 2.

14 Glüer & Wikforss 2009; Diamond 2005; Kuusela 2008.

15 Koistinen 2014, 11.

16 Koistinen 2014, 11.

17 Koistinen 2014, 11, 38.

18 Koistinen 2014, 13.

19 Koistinen 2014, 7.

20 Koistinen 2014, 48, ks. myös luku 7.

21 *Tractatus Logico-Philosophicus* (lyh. TLF) 4.111.

22 *Filosofisia tutkimuksia* (lyh. FT) § 109.

tapoja. Tämä luonnehdinta filosofian oikeasta menetelmästä, joka pulpahtelee myös Koistisen tekstissä säännöllisesti esiin, ei kuitenkaan vielä kerro paljon. Saman fraasin voi nimittäin löytää niin Bakerin ja Hackerin analyttisen kommentaarisarjan ytimestä kuin kaikkein radikaaleimmista terapeuttisen tulkinnan puolustuksista. Suuntausten eron voi halutessaan paikallistaa paneutumalla käsitteellisten sekaannusten luonteeseen ja niiden selventämisen tuloksiin. Kun perinteinen Wittgenstein-tutkimus näkee kielen yleiskatsauksellisen kuvaamisen johtavan yleispäteviin filosofisiin oivalluksiin, korostavat terapeuttisen luennan edustajat ongelmien ja niiden hälventymisen subjektiivista luonnetta verraten filosofiaa psykoanalyysiin.²³ Vastaavasti terapeuttisen luennan puolustajat syyttävät perinteistä Wittgenstein-tutkimusta dogmaattisesta kieliopillisten sääntölistojen taulukoinnista ja kielen rajojen ”poliisipartioinnista”. Tutkimuksen ortodoksia puolestaan katsoo subjektivististen painotusten vain johtavan Wittgensteinin ajattelun marginalisoitumiseen filosofian valtavirran näkökulmasta.

Tiettyä ambivalenssia voi aistia myös kontemplatiivisen uskonfilosofian filosofiakäsityksessä sellaisena kuin sitä Koistisen kirjan luvuissa 3 ja 4 kuvataan. Yhtäältä oikean filosofian todetaan olevan intressitöntä, tähtäävän ”uskonnollisten väitteiden selventämiseen eikä niiden oikeuttamiseen” ja jättävän ”uskonnolliset ja eettiset erot ennalleen”.²⁴ Näin kuvattuna kontemplatiivinen filosofiakäsitys seurailee Wittgensteinin omaa myöhäistä kuvausta filosofian menetelmästä ja mahdollistaa niin perinteisen kuin terapeuttisenkin tulkinnan menetelmän tarkemmasta luonteesta.²⁵ Toisaalta Phillips on vastustanut oman kontemplatiivisen filosofian menetelmänsä yhdistämistä terapeuttiseen perinteeseen, koska käsitteellisten sekaannusten selvittäminen ei voi olla filosofian päätavoite. Pikemminkin ”filosofian ytimessä on kysymys todellisuudesta”.²⁶ Koska Phillips hylkää myös metafysisen realismin, jonka mukaan on olemassa kielestä ja ajattelusta riippumaton todellisuus, jää epäselväksi, mitä ”todellisuus” tässä tarkoittaa ja miten se rakentuu.²⁷

Yksi vaihtoehto metafysiselle realismille olisi ymmärtää todellisuuden ja sitä koskevan kielen suhde kantilaisittain eli ajatella kielen osaltaan

konstituoivan todellisuutta sellaisena kuin sen kohtaamme. Kantilaiseen näkökulmaan tuntuisi sopivan myös Phillipsin käsitys filosofian keskeisistä kysymyksistä, joita ovat ”diskurssin mahdollisuus”, ”ymmärtämisen mahdollisuus” ja se, ”mitä merkitsee sanoa jotakin”.²⁸ Myös Phillipsin esittämä metafysisen ja teologisen realismin kritiikki mukailee kantilaisia linjoja: ”Ei ole olemassa kielellisistä ja tiedollisista käytännöistämme erillistä Arkhimedeen pistettä, josta käsin eri käytäntöihin kuuluvien väitteiden totuutta voidaan objektiivisesti arvioida”.²⁹ Kuitenkin Phillips hylkää myös kantilaisen Wittgenstein-tulkinnan, koska katsoo sen sitovan kannattajansa näkemykseen kommunikaation ehtoista, joiden hän katsoo olevan jossakin todellisen käytetyn kielen tuolla puolen.³⁰

Juuri kielen käyttö osana inhimillistä elämämuotoa kohoaa Swansean koulun kielikäsitystä määrittäväksi teemaksi, joka näkyy jo Rheesin Wittgensteiniin kohdistamassa kritiikissä. Patrick Hornia mukaillen Koistinen kirjoittaa: ”Filosofiassa on kyse muustakin kuin sanojen käytön rakenteellisesta tarkastelemisesta erilaisissa konteksteissa. Tämä ei tuo esiin sitä, missä mielessä kieli on suhteessa elämään”.³¹ Mutta edelleen voidaan kysyä, mitä käsitteiden ”todellisuus” tai ”elämä” on tässä määrä tarkoittaa. Onko todellisuutta, elämää, toimintaa, ajatuksia ja sitä, mitä haluamme sanoa, mahdollista lähestyä sanojen käytön rakenteista riippumatta? Wittgenstein itse toteaa *Filosofisissa tutkimuksissa*, että ”voin tarkoittaa jotakin jollakin vain jossakin kielessä”,³² ja vie ajatuksen jopa pidemmälle todetessaan, että ”kielioppi kertoo, minkä laatuinen olio jokin on. (Teologia kielioppina.)”³³ Huomautukset voi ymmärtää siten, että vasta kieli ”rakenteitten perheenä” jäsentää todellisuutemme käsitettävään muotoon eli sellaiseksi, että meillä voi olla siitä jotain sanottavaa.³⁴ Jos Wittgensteinin näkemys ymmärretään näin, ei Rheesin kritiikki välttämättä osu kohteeseensa. Toisin kuin Rhees tuntuu ajattelevan, kielen säännöt eivät säätele ulkoapäin niistä riippumatonta kommunikatiivista toimintaa, vaan konstituoivat itse kommunikaation mahdollisuuden ehtoja.

Vastaava ongelma koskee myös toista kirjassa mainittua filosofista suuntausta eli William Jame-

sin edustamaa amerikkalainen pragmatismia, jonka Koistinen toteaa olevan sukua Wittgensteinin uskonnonfilosofialle.³⁵ Kuten Sami Pihlström on todennut, Wittgensteinia ja pragmatismia yhdistää inhimillisten käytäntöjen ja toiminnan korostaminen.³⁶ Kuitenkin näkemykset myös eroavat toisistaan. Jos pragmatistinen lähtökohta on selittää kielen merkityksiä ja totuutta näitä perustavampina pidettyjen käytäntöjen avulla, eroaa Wittgensteinin myöhäisfilosofia siitä korostamalla voimakkaasti kielen autonomiaa. Kielen kielioppia ei ole tarpeen oikeuttaa vedoten todellisuuteen, ihmisuutoon tai hyödyllisyyteen: ”Kielioppi ei sano, millainen kielen rakenteen on oltava, jotta se täyttää tarkoituksensa; jotta se vaikuttaa ihmisiin niin-ja-niin. Se vain kuvaa, mutta ei millään tavoin selitä merkien käyttöä.”³⁷

Koistinen itse lähestyy wittgensteinilaista uskonnonfilosofiaa varovaisen arvioivasta näkökulmasta. Merkitysfinalismissa ja uskonnollisia erimielisyyksiä koskevissa luvuissa 5 ja 6 hän myös kääntää Wittgensteinin omaleimaista kirjoitustapaa analyttisen filosofian koulutuksen saaneelle lukijalle helpommin sulavaan muotoon nojaten esimerkiksi Martin Kuschin näkemyksiin tiedon sosiologiasta ja kielen luonteesta. Kirjan kenties kiinnostavinta antia on luku 7. Siinä Koistinen paneutuu jännitteisiin, joita sisältyy kontemplatiiviseen uskonnonfilosofiaan ja sen suhteeseen kirjan alkupuolella esiteltyyn uskonnonfilosofian analyttiseen perinteeseen. Swansean koulu pyrkii seuraamaan Wittgensteinin myöhäisfilosofian lähestymistapaa, joka jättää kaiken ennalleen ja vain kuvaa (uskonnollisen) kielen tosiasiallista käyttöä. Kuitenkin kuvaus, joka ohittaa uskonnolliseen kieleen sisältyvät metafysiset oletukset on kaikkea muuta kuin neutraali. Pikemminkin se heijastelee filosofisesti substantiaalisia oletuksia kielen, todellisuuden ja uskonnon luonteesta – ja tämän voi ajatella koskevan niin wittgensteinilaisia kuin Wittgensteinia itseään. Tältä osin analyttisen perinteen Phillipsiin kohdistama kritiikki, jonka mukaan tämän tapa kuvata uskontoa pitää paikkansa ainoastaan joidenkin ihmisten kielenkäytön osalta, on perusteltua.

Mikä sitten on Koistisen kirjan oma asema Wittgensteinin filosofian pohjalta syntyneessä kes-

kustelussa? Ainakaan Koistinen ei syyllisty oikeaoppisuuden äänellä esitettyyn yhden totuuden julistukseen. Pikemminkin *Kontemplatiivinen filosofia* hahmottelee maltillisen yleiskuvan wittgensteinilaisesta uskonnonfilosofiasta sellaisena kuin erityisesti D. Z. Phillips ja Rush Rhees ovat sitä harjoittaneet. Äänensä saavat kuuluviin myös uuswittgensteinilaiset ajattelijat, kuten Cora Diamond ja James Conant. Analyttisempää otetta kirjan lähteistössä edustavat Richard Swinburnen ja Alvin Plantingan kaltaiset analyttiset uskonnonfilosofit ja Wittgensteinia hyvinkin analyttisestä näkökulmasta lukeva Martin Kusch. Osa kirjan teemoista jää kuitenkin näkökulmien esittelyn tasolle ja asiaa jo harrastava ammattilukija saattaa paikoin kaivata teemojen perusteellisempaa eksplikointia ja kirjoittajan oman näkemyksen argumentointia. Toisaalta neutraalin esittelevä näkökulma on omiaan nostamaan esiin kysymyksiä, joihin uskonnonfilosofiasta kiinnostunut lukija voi pureutua ja kehittää edelleen.

Hanne Appelqvist, dos.
hanne.appelqvist@helsinki.fi

KIRJALLISUUS

- Anscombe, Elisabeth
1959 *An Introduction to Wittgenstein's Tractatus: Themes in the Philosophy of Wittgenstein*. London: Hutchinson.
- Appelqvist, Hanne
2012 ”Apocalypse Now: Wittgenstein's Early Remarks on Immortality and the Problem of Life”. *History of Philosophy Quarterly* 29:2, 195–210.

-
- 23 Ks. Baker 2004, luku 10.
24 Koistinen 2014, 49.
25 FT §§ 100–133.
26 Koistinen 2014, 53.
27 Koistinen 2014, 57.
28 Koistinen 2014, 57, 59.
29 Koistinen 2014, 83.
30 Koistinen 2014, 62.
31 Koistinen 2014, 63.
32 FT s. 47.
33 FT § 373.
34 FT § 108.
35 Koistinen 2014, 39, 120.
36 Pihlström 2012.
37 FT § 496.

- 2013 "Why Does Wittgenstein Say that Ethics and Aesthetics Are One and the Same?" *Wittgenstein's Tractatus: History and Interpretation*. Ed. Peter Sullivan & Michael Potter. Oxford: Oxford University Press, 40–58.
- 2016 "On Wittgenstein's Kantian Solution of the Problem of Philosophy". *The British Journal for the History of Philosophy* 24:4, 697–719.
- Baker, Gordon
2004 *Wittgenstein's Method: Neglected Aspects*. Ed. Katherine Morris. Oxford: Blackwell.
- Biletzki, Anat
2008 "De-transcendentalizing Religion". *Wittgenstein's Enduring Arguments*. Ed. D. K. Levy & E. Zamuner. London: Routledge, 245–261.
- Black, Max
1964 *A Companion to Wittgenstein's Tractatus*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crary, Alice & Rupert Read (ed.)
2000 *The New Wittgenstein*. London: Routledge.
- Diamond, Cora
1991 *The Realistic Spirit: Wittgenstein, Philosophy, and the Mind*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- 2005 "Wittgenstein on Religious Belief: The Gulfs between Us". *Religion and Wittgenstein's Legacy*. Ed. D. Z. Phillips & Mario von der Ruhr. Aldershot: Ashgate, 99–137.
- Glock, Hans-Johann
1996 *A Wittgenstein Dictionary*. Oxford: Blackwell.
- Glüer, Kathrin & Wikforss, Åsa
2009 "Es braucht die Regel nicht: Wittgenstein on Rules and Meaning". *The Later Wittgenstein on Meaning*. Ed. D. Whiting. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 148–166.
- Hertzberg, Lars
2012 "Rhees on the Unity of Language". *Philosophical Investigations* 35, 224–237.
- Hyman, John
2001 "The Gospel According to Wittgenstein". *Wittgenstein and Philosophy of Religion*. Ed. R. L. Arrington & M. Addis. London: Routledge, 1–11.
- Kannisto, Heikki
1986 *Thoughts and Their Subject: A Study of Wittgenstein's Tractatus*. Acta Philosophica Fennica 40. Helsinki.
- Koistinen, Timo
2014 *Kontemplatiivinen filosofia: Wittgensteiniläisen uskonnonfilosofian näkökulmia*. Suomalaisen Teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 279. Helsinki.
- Kripke, Saul
1982 *Wittgenstein on Rules and Private Language*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Kuusela, Oskari
2008 *The Struggle against Dogmatism*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Moore, Adrian
1997 *Points of View*. Oxford: Oxford University Press.
- 2013 "Was the Author of the *Tractatus* a Transcendental Idealist?". *Wittgenstein's Tractatus: History and Interpretation*. Ed. Peter Sullivan & Michael Potter. Oxford: Oxford University Press, 239–255.
- Nordmann, Alfred
2005 *Wittgenstein's Tractatus: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pihlström, Sami
2012 "A New Look at Wittgenstein and Pragmatism". *European Journal of Pragmatism and American Philosophy* 4:2, 9–26.
- Rhees, Rush
1959–1960 "Wittgenstein's Builders". *Proceedings of the Aristotelian Society* 60, 171–186.
- Schönbaumsfeld, Genia
2007 *A Confusion of the Spheres: Kierkegaard and Wittgenstein on Philosophy of Religion*. Oxford: Oxford University Press.
- Schröder, Severin
2007 "The Tightrope Walker". *Ratio* 20:4, 442–463.
- Stenius, Erik
1960 *Wittgenstein's Tractatus: A Critical Exposition of its Main Lines of Thought*. Oxford: Blackwell.
- Työriñoja, Reijo
1984 *Uskon kielioppi: Uskonmollisten väitteiden ja käsitteiden luonne Ludwig Wittgensteinin myöhäisfilosofian valossa*. Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran julkaisuja 141. Helsinki.
- Wittgenstein, Ludwig
1971 *Tractatus Logico-Philosophicus*. Suom. Heikki Nyman. Helsinki: WSOY.
- 1981 *Filosofisia tutkimuksia*. Suom. Heikki Nyman. Helsinki: WSOY.